

BADIIY TARJIMA VA UNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Karimova O'g'iloy Rahmatullayevna

Tarjimonlik fakulteti 1-bosqich talabasi

Yo'ldoshev Ulug'bek Ravshanbekovich

*filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), Ingliz tili tarjima nazariyasi
kafedrasi dotsenti*

Annotatsiya. Mazkur maqola badiiy tarjima va uning leksik, semantik, stilistik va milliy-madaniy xususiyatlari, unda yuzaga keladigan turli xil lingvistik muammolar va ularning yechimlari haqida axborot berishga bag'ishlanadi.

Kalit so'zlar: tarjima, badiiy tarjima, ma'no, asliyat tili, tarjima tili, xususiyat, adabiy ijod.

Annotation. The article deals with to inform about literary translation and its lexical, semantic, stylistic and national-cultural features, various linguistic problems arise in it and their solutions.

Key words: translation, literary translation, meaning, source language, target language, feature, literary creation.

Аннотация. В статье посвящена о художественном переводе, его лексических, семантических, стилистических и национально-культурных особенностях, возникающих в нем различных лингвистических проблемах и их решениях.

Ключевые слова: перевод, художественный перевод, смысл, исходный язык, целевой язык, особенность, литературное творчество.

Badiiy asarni tarjima qilish uchun tarjimon tilning lug'at boyligi, chunonchi sinonim va omonimlar, kasb-hunar atamalari, shevaga xos so'zlar, eskirgan va tarixiy so'zlar, maqol, matal va iboralarni hamda so'zlarning ohangdorligini, ko'p ma'noliligini, mubolag'a va kichraytirish kabi xususiyatlarini yaxshi bilishi zarur. Badiiy tarjimani ilmiy tavsiflash so'zni so'z bilan emas, balki ma'noni ma'no bilan, obrazni obraz bilan, yumorni-yumor bilan berishdan iborat. Badiiy tarjimaning boshqa turdagi tarjimalardan farqi so'z, jumla yoki butun bir asarni to'g'ri o'girish kifoya emas. Bunda tarjimon san'atkor ham bo'lishi lozim.

Tarjima jarayonida ikki til birliklarining tarjimaviy, lug'aviy uyg'unligi emas, balki matndagi funktsional, kommunikativ mosligi muhimdir. Agar bu funktsionallik va kommunikativlikka e'tibor berilmay tarjimon tomonidan asliyatdagi birlikning lug'aviy ma'nosi berilsa, tarjima tilida so'z ifodalagan stilistik va kommunikativ ma'no buziladi. Jumla asliyat tili adabiy til normalariga mos kelmay g'aliz va tushunarsiz bo'lib qolishi mumkin. Asliyatdagi so'z va iboralarni umumxalq adabiy tilida qabul qilinmagan so'zlar bilan o'girish tarjima tilini kambag'allashtirishga, badiiy ifodadorlik darajasiga salbiy ta'sir qiladi.

Badiiy matnni tarjima qilish jarayonida realiyalarning o‘ziga xos xususiyatlari va me’yordan chetdan chiqmaslik hamda ma’noning asliymonand talqin etilishi ko‘p jihatdan uning tarkibidagi obrazli hamda his-hayajon ifodasi uchun qo‘llanilgan lisoniy vositalarning ijodiy talqin etilishiga bog‘liqdir.

Til birliklarining adabiy shaklda me’yorlashuvida badiiy adabiyot va badiiy tarjimaning o‘rni ham alohida bo‘ladi. Badiiy ijod jarayonida shoir va yozuvchilar o‘z fikr va hissiyotlarini boshqa ijodkorlardan farq qiladigan, favqulodda asl ifodalarda berishga intiladilar.

Yuqorida bayon etilgan fikrlardan xulosa qilish mumkinki, tarjimon o‘zbekcha milliy realiyalarni ingliz tiliga o‘girishda transliteratsiya usulidan ham, tarjima va izohlash usullaridan ham unumli foydalansa va o‘z ishini muvaffaqiyatli amalga oshirsa badiiy matn tarjima uslubi to‘g‘ri bajarilgan bo‘ladi.

Badiiy tarjima faoliyat sifatida o‘ziga xos adabiy ijoddir. Bu jarayonda bir tilda yozilgan asar boshqa tilda, muallif matniga iloji boricha yaqin, uning barcha nuanslarini uzatish bilan qayta tiklanadi. Shunga ko‘ra, biz bu jarayonning natijasini asl tilda yozilgan va tarjima tili yordamida qayta yaratilgan adabiy asar deb hisoblaymiz. Slovakiya olimi F. Mikoning fikriga ko‘ra, “Tarjima – adabiy asarning mavjud bo‘lish shakllaridan biri”. Albatta, bu holda gap badiiy tarjima haqida ketmoqda. Badiiy tarjima faoliyat sifatida o‘ziga xosdir adabiy ijod, bu jarayonda bir tilda yozilgan asar boshqa tilda, muallif matniga iloji boricha yaqin, uning barcha nuanslarini uzatish bilan qayta tiklanadi. Shunga ko‘ra, biz bu jarayonning natijasini asl tilda yozilgan va tarjima tili yordamida qayta yaratilgan adabiy asar deb hisoblaymiz.

Badiiy tarjimaning mohiyati asl nusxani kompensatsiyali qayta talqin qilishdir, bu mutlaq aniqlikni talab qilmaydi, masalan, uni texnik tarjimadan ajratib turadi. Badiiy asarning ideal tarjimasi, odatda, tarjimon turli xil tarjima variantlarini qidiradi, tarjima o‘zgarishlaridan keng foydalanadi va ularni mohirlik bilan boshqaradi, go‘yo o‘ziga xos ijod bilan shug‘ullanadi, matnni boshqa tilda qayta yaratadi. Binobarin, badiiy asar tarjimoni ijodiy xarakterga ega bo‘lishi kerak, u muallifning asosiy g‘oyasini to‘liq anglash qobiliyatiga ega bo‘lishi kerak. Kirish qismida ta’kidlaganimizdek, tarjimon muallifning soyasida qolishi, iloji boricha muallifning uslubini saqlab qolishi va hech qanday holatda asl nusxaning asosiy ma’nosini buzmasligi kerak. Shunga ko‘ra, qiyinchilik ortiqcha erkinlik va haddan tashqari literalizm o‘rtasidagi muvozanatni saqlash qobiliyatida yotadi, bu ham asl uslub va xabarga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin.

Badiiy tarjimaning navbatdagi xususiyati – bu asarning asl nuanslari bilan bog‘liqligi, masalan, iboralar, frazeologik birliklar, so‘zlar va boshqa turg‘un iboralar, ularning so‘zma –so‘z tarjimasi asl nusxaning semantik yukini to‘liq yoki qisman aks ettirmaydi. Tarjimon so‘zlar bilan shug‘ullanadi, turli xil o‘zgarishlarni qo‘llaydi, bu badiiy tarjimada oson emas.

Badiiy tarjimaning keyingi xususiyati uning shaxsiy xarakteri, ya’ni, badiiy adabiyotning ideal tarjimasini faqat o‘ziga xos adabiy sovg‘aga ega bo‘lgan tarjimon amalga oshirishi mumkin. Odatda, bunday tarjima jarayonida, avval

aytib o'tilganidek, asl tarjimaning to'g'riligi muhim emas, balki kitobni o'qiganidan keyin oluvchining his-tuyg'ulari, fikrlari va taassurotlari muhim. Ular xuddi asl nusxasi o'qilganidek bo'lishi kerak.

Tarjima qilishda asosan nutq uslublarining badiiy uslubi qo'llaniladi. Lekin badiiy uslubda nutq uslubining boshqa turlari ham namoyon bo'ladi ya'ni ilmiy uslub, publitsistik uslub, so'zlashuv uslubi, rasmiy-idoraviy uslublarning elementlarini payqashimiz mumkin.

Shuning uchun ham badiiy uslubni aralash uslub ham deb atashadi. Badiiy uslub tilga asoslanadigan, adibning xarakteri, dunyoqarashi, bilimi va hayotiy tajribasini o'zida aks ettiradigan, jilolangan uslubdir.

"Tarjimon asl nusxani bo'yoqlarga bo'yamasligi, unga qo'shimchalar kiritmasligi yoki tarjima qilinishi qiyin bo'lgan joylarini qisqartirmasligi, qahramonga sun'iy ravishda milliy ust-bosh kiygizmasligi kerak. Tarjimada haqiqatdan ham milliylikni unutish kerak emas, lekin o'zidan ham qo'shimchalar qo'shilishi bu asliyatdagi matning o'zgarib ketishiga olib keladi.

Asliyat matnda har bir xalqning milliy kiyimlari, urf-odatlar, qadriyatlar, milliy o'ziga xos so'zlari, personajlarning ismlari keltirilgan bo'ladi. Bu milliylikni o'zgartirib, unga qo'shimchalar qo'shish tarjima qilinayotgan asarga nisbatdan hurmatsizlikni namoyon qiladi [1].

Badiiy tarjimada milliy-madaniy xususiyatga ega lisoniy birliklarni tarjima tilida qayta ifodalash uchun tarjima transformatsiyallari keng qo'llanilib, ular bir tildagi madaniyat kategoriyasini ifodalovchilarni tarjima tiliga olib o'tishda samarali hisoblanadi. Madaniyat konseptini o'zida mujassam ettirgan lisoniy birliklarda odatda milliy-madaniy o'ziga xoslik tushunchasi mavjud bo'ladi. Bu borada U. Yo'ldoshev quyidagicha fikr bildiradi: "Lingvistik adabiyotlarda "milliy-madaniy mohiyat", "milliy o'ziga xoslik", "milliy madaniyatning xususiyatlari", "milliy-madaniy o'ziga xoslik", "milliy kolorit", "milliy-madaniy semantika, etnosemalar va ijtimoiy-madaniy ma'no", "milliy o'ziga xos ma'no", "milliy aloqadorlik semasi", "hududiy-madaniy komponent yoki madaniy komponent" terminlari qo'llanadi. Ular orasida semantikada milliy o'ziga xoslikni to'liq ifodalay oladigan til birligi milliy-madaniy o'ziga xoslik termini hisoblanadi. Milliy-madaniy o'ziga xoslik tushunchasi orqali semantik-leksik birliklarning milliy o'ziga xos voqelik, xalqlarning ijtimoiy-tarixiy va iqtisodiy rivojlanish xususiyatlari, milliy madaniyat, an'ana va marosimlarning ma'lum bir xususiyatlari tushuniladi. Milliymadaniy o'ziga xoslik tushunchasi quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- a) milliy-madaniy ma'noga ega leksik qatlam;
- b) madaniy komponentli ma'noga ega so'z;
- c) milliy-madaniy konnotatsiyaga ega so'z. [2].

Muallifning fikriga qo'shilgan holda o'zida madaniyat konseptini mujassam etgan barcha lisoniy birliklarda milliy-madaniy o'ziga xoslik maqomi mavjud bo'ladi. Milliy-madaniy o'ziga xos lisoniy birliklarni tarjima qilish uchun bir necha tarjima transformatsiyalarini qo'llanishini milliy va jahon miqyosida olimlar o'z

tadqiqot va risolalarida e'tirof etgan. Jumladan, A. Gridler milliy-madaniy o'ziga xos lisoniy birliklar tarjimasining quyidagi usullarini taklif etadi:

- 1) yangi so'z yasash;
- 2) asliyat tili ifodasining ma'nosini tushuntirish.
- 3) asliyat tilidagi lisoniy birlikni tarjima tiliga to'g'ridan-to'g'ri olib o'tish;
- 4) asliyat tilidagi lisoniy birlikni tarjima tilidagi yaqin yoki mos keladigan ifoda bilan almashtirish [3].

"Birpasdan keyin qaddimni rostlab, tanchaga oyog'imni tiqib o'tirdim. Hojibuvi allaqanday taxir suyuqlik ichirdi." – *After a while, I stretched my legs to the **tancha**. Hojibuvi made me drink something strange bitter liquid.*

* Sandal, tancha – local heating medium. It has long been used in Central Asia, Afghanistan, Iran, Turkey, Japan and other Eastern countries. For sandals, a hole is dug in one side of the room, and the inside is specially shaped and plastered. It is equipped with table and covered with a blanket. It is heated with charcoal or wood.

"Nima uchundir onam tez-tez tolqon qilardi. Sababini keyin tushunganman. Non ko'pligi uchun emas, kamligi uchun tolqon qilisharkan." – *I wander why my mom often prepared **tolqon**. Later, I realized the reason of preparing it. I found out that my parents could not supply members of our family with bread.*

* Tolqon – type of food. It is made from corn, wheat, oats, bread and fruit. Method of preparation: roasted grain, dried bread or fruit crumbs, crush them with mixer. You can add some sugar, if you want.

Chimildiq – muqaddas joy. Unga xiyonat qilishni hayolingizga ham keltirmang. – ***Chimildik** is a sacred place for you. Don't think about betraying.*

* Chimildik. Uzb. chimildiq and po'pak the same popuk – fringe fringed curtain used in marriage ceremony.

Tarjimonlar asosan tarjima jarayonida ishlatiladigan madaniyatga bog'liq so'zni topishlari va tarjima tiliga bu so'zga teng (qisman teng) bo'luvchi ekvivalentlikni keltirishi kerak. Madaniy so'z va protseduralar tahlili o'rtasida bog'liqlikdan kelib chiqib, biz – tarjimonlar har bir madaniy so'z sinfi turli tarjima tartibini talab qiladi, degan xulosaga kelishlari mumkin.

- Adras – Adras is a silk-and-cotton-blend fabric. It retains the luster of silk but has a tougher weave to allow for more practical uses.

- Chopon – is a quilted robe worn by many Uzbek males. They range from simple designs showing regional affiliation with cotton cloth and filling to elaborate affairs made of silk or velvet with gold embroidery.

- Paranji – is a Central Asian paranji is basically a long-armed, thin robe placed over the head with a cloth or horsehair screen, or chachvan, held up by the hands to hide the face.

- Sochpopuk – colored yarn or thread oven at the end of a braid. They could also mean gold ornaments, especially coins, that are woven into a woman's hair, primarily along the forehead.

- Surma – A herb ground into a paste and used for eye makeup. It is considered a sign of beauty to have a unborn.

Ijtimoiy fanlarning adabiyoti va boshqa sohalarida milliy o'ziga xoslik mavjud va u qanchalik mazmun, progressivlik, yorqinlikka boy bo'lsa, shunchalik ko'p ahamiyatga ega: boshqa xalqlar u bilan uchrashib, ular uchun ushbu aniq xarakterda yangi, qiziqarli, foydali va muhim narsani kashf etadilar.

Shuningdek, mamlakatga oid milliy taomlar, ichimliklar qay shaklda bo'lsa, tarjima tiliga ham shu holicha olib kiriladi va bu taom bo'yicha qisqacha tushuntirishlar berib o'tiladi:

- Xo'l norin – The soup made of straw-sliced dough and black strawsliced meat.
- Yovg'on xo'rda – A dish consisting of half a cup of sour milk, pepper and salt after boiling or frying rice in water.
- Moxora – Soup made of peas and vegetables.
- Moshxo'rda – Soup made of mosh (beans) and rice.
- Bo'za – It is a low-alcohol beverage made from fermentation of wheat, corn or millet.
- Musallas – An alcoholic beverage made by brewing fresh white and red grapes.

Xulosa o'rnida shuni aytishimiz mumkinki, badiiy matnda qo'llangan badiiy badiiy bo'yoqdorlikni kasb etgan so'z va so'zlar jamlanmasini tarjima qilishda aslyat matnida ifodalangan ma'no va mohiyatni imkon qadar yaxshi tasavvur ettira olish lozim. Bundan tashqari tarjimondan alsiyat va tarjima tillarining strukturasi jihatidan ham yetarlicha bilimga ega bo'lish talab qilinadi. Badiiy stilistikani ifodalovchi til birliklarini tarjima qilishda ekvivalentlik, shakliy ekvivalentlik, sintaktik almashinuv, inversiya, madaniy ekvivalentlik kabi tarjima transformasiyalari faol qo'llanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Yo'ldosheva Ma'mura Baxtiyorovna, "Badiiy tarjimada portret tasvirining milliy-madaniy ta'sirining ifodalanishi". – Buxoro: 2023. – 207 – 211.
2. Yo'ldoshev U. Hajviy matnlar tarjimasining lingvostilistik va lingvokulturologik xususiyatlari (Ingliz tiliga tarjima qilingan o'zbek xalq latifalari misolida). Filol.fan. nom. diss.avto'ref. – Toshkent: 2017.- B.123-124.
3. Graedler, A.L. (2000). Cultural shock. Retrieved December 6, 2006 from <http://www.hf.uio.no/iba/nettkurs/translation/grammar/top7culture.html>
4. <https://fayllar.org/leksik-fonetik-sintaktik-vositalar-tayanch-sozlar.html>
5. <https://fayllar.org/mundarija-kirish-bob-tarjimaning-stilistik-muammolari.html?page=7>